

SLOVANSKÉ PÍSMO

Obecně se předpokládá, že některé slovanské kmeny mohli před rokem 863 nesoustavně užívat některých písemných soustav. Zprávu o tom podává mnich Chrabr ve svém Traktátu o písmenech: „Slované dřív, pokud byli pohany, neměli písma, ale počítali a věštili črtami a zářezy“. Tato spíše enigmatická pasáž a další indicie pocházející z jiných pramenů provokují paleoslovenistiku k formulování rozličných hypotéz o předcyrilometodějském užívání písma u Slovanů existuje několik:

1. Slované užívali runové písmo (runa = tajemství), tedy znaky, které se snad vyvinuly z písma etruského, latinského či řeckého. Byly to tajemné značky, které germánští kněží ryli do kamene, dřeva, rohu, kosti, kovu, kůže a podobných materiálů, ale vždy jako ornamentální doplněk jiné kresby magického rázu. Runy pocházejí z pohanských dob a nápisy tímto grafickým systémem jsou roztroušeny po celé Skandinávii, v Dánsku, v Británii, ve Francii, v Maďarsku i v Rusku (ty ovšem pocházejí od Gótů, národa germánského, který jistou dobu prodléval u Černého moře). Základem runového grafického systému bylo 24 znaků. Christianizací ovšem runy upadaly, neboť se vytrácel jejich magický charakter. Nejdříve zanikly v Německu (kolem roku 700), následně v Británii (10. století) a nejdéle se udržely ve Skandinávii (ještě v 19. století někteří švédští sedláci dokázaly runy bez problémů používat). Neexistuje ovšem žádný věrohodný doklad na užívání run na slovanském území (resp. od slovanských kmenů), a proto byla tato hypotéza brzy opuštěna.

2. Druhá hypotéza, tzv. ruská teorie, se opírá o pasáž z osmé kapitoly legendy *Život Konstantinův*, kde se praví (v novočeském překladu), že během misie u Chazarů Konstantin: „Našel tu pak evangelium a žaltář psané ruskými písmeny.“ Zastánci ruské teorie interpretují toto místo několika způsoby. Jedni tvrdí, že Konstantin našel ruské knihy psané hlaholicí, které se na Rusi v té době užívalo, a jejíž základ vidí tito autoři v dosud nerozluštěných nápisech na stavbách kolem Černého moře. Jiní autoři tvrdí, že Konstantin zde našel knihy, které byly napsány slovanskou řečí, k záznamu však bylo použito alfabety, která dala základ cyrilici. Tyto domněnky jsou ovšem značně spekulativní a to z několika důvodů. Předně slovo „ruský“ neoznačovalo v 9. století žádný slovanský kmen, nýbrž kmen germánský (konkrétně Góty). Dále nemáme žádné jiné doklady pro užívání hlaholice na Rusi. Třetí zásadní argument zní, že slovo „ruský“ mohlo představovat pisařskou chybu a že náležitý tvar měl

znít „surský“, což by pak odkazovalo na nějakou orientální abecedu. Tato hypotéza ovšem také nebyla potvrzena.

Předcyrilometodějské užívání písma se ovšem přece jen uznává. Jeví se jako velmi pravděpodobné, že Slované užívali nějaký grafický systém pro hospodářské záznamy. Další používání písma souvisí s předcyrilometodějskou christianizací prostřednictvím cizích misionářů, kteří pravděpodobně fixovali liturgické texty ve slovanské řeči prostřednictvím latinky či alfabety.

Staroslověnština, nejstarší spisovný jazyk, byla zapisována prostřednictvím tří různých písem – hlaholice, cyrilice a latinky. Všechna tři písma zůstala u Slovanů v užívání, ovšem každé v jiném rozsahu.

HLAHOLICE

Nejstarší písmo užívané pro zápis staroslověnštiny byla s největší pravděpodobností hlaholice. Vznikla na základě Konstantinova požadavku, aby každý spisovný literární jazyk měl vlastní písmo odpovídající své zvukové stavbě. Hypotézu o jejím primátu poprvé vyslovil Pavel Jozef Šafařík a všeobecně se uznává dodnes. (Domněnku Josefa Dobrovského o tom, že starším písmem je cyrilice, musíme chápat v kontextu tehdy známých staroslověnských památek. Dobrovský byl seznámen jen s památkami, které vytvořili ve čtrnáctém století charvatští hlaholáši.) Opírá se o další část *Traktátu mnicha Chrabra o písmenech*, kde se nachází zmínka o vynálezu písma prostřednictvím Konstantina. A o skutečném vynálezu můžeme hovořit pouze v souvislosti s hlaholicí, která představuje originálně koncipovaný grafický systém, zatímco cyrilice vychází z řecké majuskule, pro kterou byly dotvořeny chybějící slovanské grafémy. Teorií o vzniku hlaholice existuje celá řada – Pavel Jozef Šafařík se domníval, že hlaholice vznikla pod vlivem písma fénického, Václav Vondrák viděl vlivy hebrejské, Franjo Miklošić horoval pro vznik z řecké majuskule (dlouho i Radoslav Večerka), Valentin Kiparskij prosazoval teorii svého žáka Georga Tschernochvostoffa, který hlásal, že hlaholice je konglomerát tří křesťanských symbolů – kříže, kruhu a trojúhelníku (tuto teorii zastává nyní i Radoslav Večerka). (Tuto teorii můžeme vyvrátit celkem snadno, protože funguje pouze u tří písmen – *a*, *i* a *s*.) Zatím poslední pokus interpretovat genezi hlaholice provedl prof. Ľubomír Kralčák, který spojuje hlaholici s Konstantinovou znalostí

geometrie. Uvádí, že pokud si vyřešíme příklady, které uvádí Euklides ve svých *Základech*, pak se výsledky nápadně podobají jednotlivým grafémům hlaholice¹. Tato teorie zatím ovšem čeká na ověření. Mezi nejznámější české znalce hlaholice patřili Josef Vajs, Vojtěch Tkadlčík a Ludmila Pacnerová. Hlaholice existuje ve dvou duktech (tazích) a to **hlaholice bulharská** (kulatá), která disponuje většími a kulatějšími písmeny, a **hlaholice dalmatská** (charvatská, hranatá), která má písmena menší a hranatější, pravděpodobně v důsledku toho, aby se lépe tesala do kamene. Stejně jako v řečtině mají grafémy i číselnou platnost (s použitím nadřádkové značky zvané titla); všeobecně se uznává, že hlaholice čítá 36 grafémů (objeveno Tkadlčíkem). Hlaholice byla v minulosti nahrazována cyrilicí, zejména kvůli její přehlednosti. V současné době se užívá pouze u katolických Chorvatů, a to jako písmo reprezentativní. Hlaholice se původně zapisovala nikoli ke spodní lince, nýbrž k lince vrchní (písmena se zavěšovala na linku jako kuličky na prádlo). Písmena měla podobně jako v latině nebo abecedě číselnou hodnotu.

CYRILICE

Cyrilice vznikla v Bulharsku pravděpodobně na přelomu 9. a 10. století. Její název není spolehlivě objasněn a předpokládá se, že se původně používal pro označování hlaholice. Jedná se o grafický systém založený na řecké majuskuli (unciále) doplněný o chybějící slovanské grafémy (jať, š, č etc.). Svým rozložením nezapře inspiraci hlaholicí, zejména číselnou platností grafémů i podobou některých grafémů nemajících svůj protějšek v řecké majuskuli. Za možné autory jsou považováni Kliment Ochridský nebo Konstantin Přeslavský. Z cyrilice se vyvinulo novější písmo nazývané azbuka, které se používá u východních a

¹ Euklidovská geometrie, všeobecně známější a používanější, je založena na definicích a axiomech, které již v antice vymyslel a formuloval ve své knize *Základy* Euklides. Zabýval se pouze rovinnou a prostorovou geometrií, pro které zavedl 23 definic. Pro dnešní matematiky nejsou některé jeho definice definicemi, protože se pokouší definovat pojmy, které jsou nedefinovatelné. Patří mezi ně bod, čára a přímka. Podle Euklida je bod to, co se nedá rozdělit, čára zase nemá šířku, atd. Dnes se považuje bod a přímka za dané a nedefinují se. Euklides uvedl pět postulátů, ze kterých lze odvodit další pojmy. Na základě svých postulátů Euklides dokázal věty o geometrických útvarech:

1. Přímou čáru je možné nakreslit z kteréhokoli bodu do kteréhokoli jiného bodu.
2. Konečnou přímou čáru (úsečku) je možné prodloužit na přímku.
3. Je možné nakreslit kruh s libovolným středem a poloměrem.
4. Všechny pravé úhly jsou si rovny.
5. Jestliže přímka protíná dvě přímky tak, že vnitřní úhly na téže straně jsou menší než dva pravé úhly, pak se tyto dvě přímky, pokud pobeží do nekonečna, protnou na stejné straně, na které jsou úhly menší než dva pravé úhly.

Neuklidovská geometrie je název pro geometrie nesplňující některý Euklidův postulát. Významné postavení z neuklidovských geometrií má v současné době fraktální geometrie (Benoit Mandelbrot); za otce neuklidovské geometrie (resp. její části nazývané hyperbolická geometrie) bývá považován ruský matematik Nikolaj Ivanovič Lobačevskij.

některých jižních Slovanů. Ruskou azbuku reformoval z rozkazu Petra Velikého Ilja Fjodorovič Kopijevič (1651–1714, běloruský myslitel a spisovatel). Bulharská azbuka představuje starobylejší variantu cyrilice a oproti ruštině má o jedno písmeno navíc. Srbskou azbuku doplnil o pět znaků Vuk Stefanović Karadžič, tvůrce moderní srbštiny (1787–1864). Do poloviny 19. století používali azbuku také Rumuni, ve zmíněném období ovšem přešli na latinku, která lépe vystihuje povahu tohoto románského jazyka. Jedním z neslovanských jazyků, který používá v současnosti azbuku, je mongoština. Ze slovanských národů používají azbuku Rusové, Ukrajinci, Bělorusové, Srbové, Bulhaři, Makedonci, Bosňáci a Černohorci.

Příbuznost hlaholice a cyrilice dosvědčují následující fakta:

- obě abecedy mají společné š z hebrejského písma (š);
- obě jsou závislé na řečtině (*u* se zapisuje stejně jako v řečtině pomocí digrafu *o a y*);
- dvojí grafém za hlásku *i* odpovídá řeckému ióta a éta;
- dvojímu slovanskému *o* odpovídá řecké omikron a omega;
- grafémy obou abeced mají kromě písmenné i číselnou funkci;
- oba grafické systémy obsahují slovanská písmena, která nelze odvodit z abecedy (*ž, št, c, č, ě, nosovky a jery*);
- nomina sacra a tabuizovaná slova se zkracují pomocí nadřádkové značky.

ARGUMENTY PRO PRVENSTVÍ HLAHOLICE

- Nejstarobylejší texty jsou zapsány hlaholicí (např. *Kyjevské listy* nebo *Bašćanska ploča*).
- Na palimpsestech se ve spodní vrstvě nacházejí hlaholské texty.
- Hlaholice obsahuje minimum písmen přejatých z nějakého cizího písma, zatímco cyrilice vykazuje znaky silné závislosti na abecedě. V cyrilici se vyskytují specifická písmena jen tehdy, jestliže se jimi zaznamenávají fonémy, které řečtina nezná. A právě tyto specifické foném jsou hlaholského původu.
- Hlaholice výborně odpovídá fonologickému systému praslovanštiny: až na výjimky neobsahuje spřežky.

LATINKA

Latinkou máme zapsánu pouze jednu souvislou literární památku – Frizinské zlomky a dále několik nesouvislých památek, tzv. glos. Nejstarší nalezený text zapsaný latinkou pochází ze sedmého století před naším letopočtem. Uzpůsobování latinky potřebám slovanských jazyků nastalo v období, které není pro náš předmět směrodatné, v důsledku čehož se touto problematikou nebudeme zabývat.

Samostudium:

1. Hesla *Hlaholice* a *Cyrilice* v *Encyklopedickém slovníku češtiny* (2002). Zejména zvukovou hodnotu cyrilských písmen a jejich staroslověnské názvy.
2. oddíl *Grafika, fonetika, fonologie* ve *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků* (R. Večerka 2006), s. 113-133, zejména zvuková hodnota písmen cyrilice a jejich transliterace.